

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Pécsi Lukács levele az 1593. esztendőre nyomtatott nagyszombati kalendáriumról. Telegdi Miklós 1578-ban alapított nagyszombati nyomdájában már a második évtől, 1579-től folyamatosan jelentek meg magyar nyelvű kalendáriumok. Ezeknek fordítója és kiadója a XVI. század folyamán a nyomda adminisztrátora, Pécsi Lukács volt. A század végéig ebből a naptársorozatból csupán tíznek ismerjük példányát. A többi tizenhárom kiadás a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* kézikönyvébe a nyomda folyamatos működésére alapozott következtetés eredményeként a „naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető” megjegyzéssel került be. E feltételezéseket igazolhatja az egyes kiadások példányának utólagos előkerülése, olykor azonban egykorú feljegyzés, levéltári adat is tanúsíthat létezésükről. Ilyen dokumentum a pozsonyi Városi Levéltárban Pécsi Lukácsnak egy levele, amelyben az 1593. esztendőre készült kalendáriumát (RMNy 697, itt csupán feltételezett) ajánlja a pozsonyi polgármesternek és a városi vezetőségnek. (Archív Mesta Bratislava, Missiles 8390.) A levél szövege a következő:

Nobiles ac Circumspecti D[omi]ni, mihi plurimu[m] obseruan[di] seruitioru[m] debita[m] commen[dati]onem].

Meam in V[est]ror[um] D[ominatio]nis p[ro]pensam volunt[at]em, animiqu[e] candorem exiguo signo ostendere uolui, ubi Ephemeridem anni futuri lingua Hungarica popularibus nostris, uestro sub nomine Amplissimo Typis mandauit, et emulgauit; Quicquid illud sit animu[m] ne autem munus ponderabant. In posterum si uiuere dabitur maioribus honori ac splendori uestro seruire ualeant. Diutissime florentes ac feliciter ualeant.

Ternauiae 128 bris 92

V[est]ror[um] D[omi]n[or]um
S[er]uito[r], amicus et vicinus nouus
Lucas peechi
Fiscalis Eccl[esi]ae Strigonien[sis]

Kivül: Prudentibus ac Circumspectis d[omi]nis Judici Magistro Ciuium, Juratisque Ciuibus, Ciuit[at]is Regiae Posenien[sis] etc. D[omi]nis obseruan[dis].

A teljes vagy hiányos, példányból is ismert nagyszombati kalendáriumok közül eddig hatnak ajánlásából ismerjük a címzetteket. A legelső, az 1579. évit latin vers vezetni be keltezés nélkül *Matthaeo Poklostoi praeposito Sagiensi* megszólítással (RMNy 441). Az 1589. évre szólót Pécsi a királyi helytartónak, *Stephano Feierkúii episcopo Nitriensi* ajánlotta 1588 november 1-én (RMNy 619). Három további ajánlás már „testületnek” szól. Az 1591. évre nyomtatott kalendáriumot 1590. október 6-án *A nemes, nevezetes és bőszéges Magyarországnak végházaiiban helyzetetett vigyázó hadnagyoknak és minden rendbeli, vitézlő, erős férfiaknak* ajánlja (RMNy 649). Az 1596. esztendőre szóló naptárnak csak a prognosztikon-részét ismerjük; ennek ajánlása 1595. október 3-án az esztergomi egyházmegye vezetőihez szól (RMNy 764). Végül az 1599. évre kiadott naptárnak ajánlása 1598. október 17-én kelt és *A nemes és koronázó helynek . . . Pozsonyi vármegyének . . . ispánnak, szolgál*

bíráknak, esküdteknek, nemes és nemtelen lakozóknak címezte a fordító-kiadó (RMNy 837). Pécsi Lukács itt közölt levele nemcsak az 1593. évre nyomtatott és eddig csupán feltételezett kalendárium (RMNy 697) egykori meglétét bizonyítja, hanem az is megtudható belőle, hogy az általa „Ephemerides”-nek nevezett magyar nyelvű naptár ajánlása Pozsony polgármesterének és tanácsának szolt.

HOLL BÉLA

Pótlások és kiigazítások az RMNy első kötetéhez IV. Az RMNy első kötetének ismertetése során Ritoók Zsigmondné hívta fel a figyelmet a csak részben magyar nyelvű nyomtatványokra: „Ezek között talán helyet kaphatott volna Georgius Bartholomaeus De ritibus differentiis Graecorum et Armeniorum című, valószínűleg Antwerpenben 1544-ben megjelent műve is (RMK. III. 969.), amelyben magyar beszédgyakorlatot is közölt!”¹

Ezzel kapcsolatban felmerülhet, hogy a csak részben magyar nyelvű kiadványok közül vajon melyek tartoznak a RMNy gyűjtőkörébe, és melyek nem. Az RMNy első kötetének útmutatója² nem bocsátkozott ennek részletezésébe, azonban a közelmúltban elkészült az Országos Széchényi Könyvtárban belső használatra a hungarikum meghatározásának az adott lehetőségek szerint igényes megfogalmazása.³ Ebben a nyelvi hungarikumok meghatározása között a részben magyar nyelvű régi könyvtári dokumentumokról a következő olvasható:

„Teljes terjedelmén magyar nyelvű szöveg is végigvonul (pl. két- vagy többnyelvű szótárak, szójegyzékek) — Jelentős önálló magyar szövegrészt is tartalmaznak. Az önálló szöveg fogalmát a dokumentum fajtájától és keletkezési időpontjától függően egyre szigorúbb mércével kell elbírálni. Kritériumai: A XVI. század közepéig szórványszavak, egyes kifejezések (1300-ig tulajdonnevek is, 1300 után nyelvemlékek minősülő szórványszavak, glosszák stb.), 1700-ig teljes mondat, 1800-ig egy önálló bekezdésnyi magyar szöveg (pl. száznyelvű Miatyánk, amely magyar Miatyánkot is tartalmaz, distichon-terjedelmű ajánló vers stb.).”⁴

A fentiek alapján kétségtelen, hogy Ritoókné észrevétele helyes és indokolt volt, így az alábbiakban e mulasztást kell pótolni. A szakirodalom már korábban tudósított a regényes sorsú író e művében előforduló magyar nyelvű szövegrészekről, így Groszmann Zsigmond⁵ és Franz Kidrič,⁶ akik a négy magyar mondat szövegét is közreadták. Ez latin megfelelőjükkel együtt a következő: „Isten agsionapot io uram. Deus det tibi bonum diem optime Heros. — Fogags isten atciam fia. Suscipiat Deus patris mei fili. — Isten maragion bazad. Deus maneat tecum. — Iar bekiuel serete Vram. I cum etus pace charissime Heros.” E mondatok a Ritoókné által említett nyomtatvány utolsó levelének rektóján alul olvashatók.⁷

Bartholomaei Georgii Pannonii De Ritibus & differentiis Graecorum & Armeniorum: tum etiam de captivitate illius, ac caeremoniis Hierosolymitanorum in die Paschatis celebrandis libellus. Additis nonnullis uocabulis & salutationibus in lingua uernacula Hungarica sua, cum interpretatione latina c. műnek ma is egyetlen ismert példányát a mostani nevén bécsi Österreichische Nationalbibliothek-ből Hellebrant Árpád közölte.⁸ Tehát már a cím szövegéből is kiderül, hogy a kiadványban magyar nyelvű részek is találhatóak (1. ábra).

¹ *Magyar Tudomány* 1971. 802.

² RMNy 27. 1.

³ *A könyvtári dokumentumok magyar vonatkozásai.* [Bp. 1976] 10 l. — soksz.

⁴ U. o. 3.

⁵ *Georgievics Bertalan, XVI. századbeli magyar író élete és művei.* Bp. 1904. 32.

⁶ *Bartholomaeus Gjorgjevič.* Biographische und bibliographische Zusammenfassung. Wien—Prag—Leipzig 1920. 17.

⁷ D₁b lap 18—27. sorok.

⁸ RMK III. 969.

Különösen figyelemre méltó az a körülmény, hogy a szerző a „lingva vernacula Hungarica sua” kifejezést használta. Ez azt bizonyítja, hogy Georgievits anyanyelvként használta a magyar nyelvet. Mind magyarországi származására, mind magyar nyelvtudására más műveiben is számos adat található. Neve mellett a címlapon „Hongarus”, „Hungarus”, ill. a németalföldi fordításban „Hongere” áll munkái közreadásának már első esztendejében, vagyis 1544-ben.⁹ A francia nyelvű fordításban pedig neve egyenesen „Bartholomieu Hongrois” formában szerepel.¹⁰ De ez a megjelölést alkalmazza könyveinek szövegében is.¹¹ Ugyancsak írt arról is, hogy magyarul beszélt.¹²

Georgievits tehát a mintegy másfél évtizedes török fogságának többségében szomorúan kalandos életútját ismertető műve végére két magyar köszöntést és azok megválaszolását tartalmazó mondatokat fűzött. Ennek rugója feltehetően aligha anyanyelvi büszkesége, hanem inkább a magyar nyelvnek Nyugat-Európában szinte exotikusnak számító volta lehetett. Más munkáiban is élt széles körű nyelvismeretét bizonyító részek hozzáfűzésének lehetőségével: szerb-horvát szójegyzékét és szövegeket csatolt a *De afflictione*¹³, ill. a török nyelv megismerését szolgáló részeket a *De Turcarum ritu c.* művéhez.¹⁴

A magyar nyelvvel természetesen a németalföldi nyomda szedője nehezen boldogult, mert a négy mondatnak a fentiekben közölt szövegét szinte le kell fordítani mai helyesírásra: Isten adjon jó napot jó uram. — Fogadj Isten atyámfia. — Isten maradjon hozzád. — Járj békével szerető uram.

Groszmann összefüggést vélte felfedezni¹⁵ e mondatok és a Sebald Heyden-féle beszédgyakorlat magyar változata¹⁶ között. Ez utóbbi első négy dialógusa valóban szinte csupa üdvözlési formát tartalmaz, de logikus, vagy bizonyítható összefüggés Georgievits négy mondatával nem fedezhető fel.

Hátra van még a kiadványon fel nem tüntetett impresszumadatok megállapítása. Hellebrant hely megjelölése nélküli 16. századi nyomtatványként sorolta be az RMK harmadik kötetébe megjegyezve, hogy a bécsi unikumot őrző könyvtár cédulakatalógusában „Löven van írva nyomtatási helyül”.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy a katalógizáló ezt a helynevet az ajánlás keltezéséből vette. Kidrič viszonylag behatóan foglalkozott e problémával. Az említett ajánlás datálása hiányos: évszám nélkül, csak „Idibus Mart.” olvasható annak végén. Kidrič korabeli, hiteles adat alapján meggyőző módon mutatta ki, hogy az írás az 1544. esztendőben kelt. A nyomda megállapítására is kísérletet tett, de az antverpeni Copenius neve után kérdőjelet tett, mert azt maga is csak még bizonyításra szoruló feltételezésnek tekintette.¹⁸ Ritoókné, aki a közelmúltban foglalkozott Georgievits személyével, ezek után óvatosan csak annyit írt e téma kapcsán, hogy a művet „Antverpenben valószínűleg 1544-ben” adták ki.¹⁹

A kis kötet előállításához használt nyomdai anyag azonosítása szolgálhat a műhely legbiztosabb meghatározásához. A szöveget illusztráló két fametszet ebből a szempontból rendkívül hasznos lenne, ha nem volna ismeretes, hogy ezek — nyilván a szerző tulajdo-

⁹ Pl. RMK III. 349, 350 és 352.

¹⁰ RMK III. 353.

¹¹ Pl. „ipsi nos Hungari maxime nobis hanc causam mali dedimus” — APPONYI: *Hungarica* 1737, C₂b lap.

¹² Pl. „Omnia tamen fiebant per interpretem propter astentem multitudinem et quidquid ille Turceice interrogabat, Hungarice mihi referebatur, et ipse interpreti Hungarico respondebam et non Turcico sermone” — RMK III. 375, D₂a lap.

¹³ RMK III. 349. és számos további kiadásban.

¹⁴ RMK III. 350. és számos további kiadásban.

¹⁵ I. m. 32.

¹⁶ RMN_y 8.

¹⁷ RMK III. 969. — Jelzete: 63. J. 6 (5)

¹⁸ I. m. 19. l. 8. sz.

¹⁹ *Szomszédság és közösség. Délszláv—magyar irodalmi kapcsolatok.* Bp. 1972. 55.

63. J. 6 (5) 774

 Bartholomæi

GEORGII PANNONII DE
Ritibus & differentijs Græcorum & Ar-
meniorum: cum etiam de captiuitate illius,
ac ceremonijs Hierosolymitano-
rum in die Paschæ ce-
lebrandis libellus.

*Additis nonnullis uocabulis & sala-
tionibus in lingua uernacula
Hungarica sua, cum inue-
rpretatione latina.*

*Cum priuilegio Cæsareæ Mai-
ad Biennium.*

ramad. Mai. 15. napian nagyob fel
 ramad. Mai. 16. napian fütöt felle
 gde forognac. Mai. 17. napian igen
 nagy fel ramad.
 Juniusnac tellyes volta. Isten
 Maius. 19. napian. Es e negyednec
 közenséges vdeie alharratulan lesse
 Mai. 20. napia hol tista, hol ho
 mályos lesse. Mai. 21. 22. és 23.
 napiai zavarosoc lesse. Mai. 24.
 napia hol tista, hol zavaros lesse.
 Mai. 25. napian meleg essö lesse.
 Juniusnac vtölso negyede lesse
 Maiusnac 26. napian; Mellynec
 közenséges vdeie tista es seles le
 sse.
 Maius. 26. és 27. napian tista
 es fel lesse. Maius. 28. napian
 hewség lesse, es estue felé villa
 málloc. Maius. 29. és 30. napian
 fep tista vdo lesse. Maius. 31.
 napian gyönyörűségcs felec fu
 nac.

naként — más országban megjelent kiadványát is díszítik.²⁰ Az öt kis (16×17 mm) és három még kisebb (9×9 mm) iniciálé adhatna további eligazítást. Összehasonlító anyagként egyedül az Országos Széchényi Könyvtár nyomdák szerint már zömmel meghatározott 16. századi állománya szolgált. Ebben akadt is a Kidrič által említett Copeniusnak egy 1545. évi kiadványa, amelyben a Georgievits-féle önéletrész C_{3a} lapján látható „V”-iniciáléval azonos méretű és mintájú fametszet volt felismerhető.²¹ A részletesebb vizsgálat során azonban kiderült, hogy a két iniciálé valóban nagyon hasonlít ugyan egymáshoz, de mégsem azonos. Az OSZK-ban őrzött 16. századi németalföldi kiadványok közötti keresgélés Antwerpenen túl kiterjedt az ajánlás keltezésének városára, az említett Leuvenre is. Végül azután a „De ritibus . . .” szövegében használttal méretben és formában egyaránt megegyező betűtípust sikerült találni az antwerpeni Richard-nyomda egyik 1543. évi kiadványában.²²

Természetesen egyrészt az összehasonlítás céljaira rendelkezésre állott anyag viszonylag korlátozott volta, másrészt a betűtípusok elterjedtsége és vándorlása alapján egyaránt megkérdőjelezhető ez a nyomdameghatározás. Akadt viszont más körülmény, amely megerősíteni látszik a Richard-műhely feltételezett szerepét a Georgievits-féle kiadvány megjelenítésével kapcsolatban. Ez az 1540-től tevékenykedett antwerpeni nyomdász, aki előszeretettel készített illusztrált, ezen belül földrajzi tárgyú könyveket, több nyomdászjelvényt is használt, amelyek a „Fortuna rotat omne fatum” jelmondatot viselték.²³ Ezek közül az időrendben első az a 65×44 mm méretű metszet, amelyet 1541-ben Hans Sebald Beham vagy Dirk Vellert rajzolt.²⁴ Ez látható Georgievitsnek egy másik, a törökök fogságába esettek szomorú sorsáról *De afflictione* kezdetű címmel írt könyve németalföldi nyelvű fordításának 1544-ben készült kiadásában.²⁵ Tehát e nyomdász — anélkül, hogy nevét feltüntette volna — kivette részét ez évben Georgievits munkáinak elkészítéséből. Ezek után nem tűnik megalapozatlannak az a feltételezés, hogy a *De ritibus* kezdetű mű nyomtatását is ez a műhely végezte.

A nyomtatvány részletesebb leírása az RMNy gyakorlata alapján:

S 53A.

GEORGIEVITS, Bartholomaeus: Bartholomaei Georgii Pannonii de ritibus & differentijs Graecorum & Armeniorum, tum etiam de captiuitate illius, ac caeremonijs Hierosolymitanorum in die Paschatis celebrandis libellus. Additis nonnullis uocabulis & salutationibus in lingua uernacula Hungarica sua cum interpretatione Latina. [Antverpiae 1544 Richard.]

A⁴—D⁴ = [16] fol. — 8° — 2 ill., init.

RMK III 969

Önéletrajz és a jeruzsálemi keresztény egyházak húsvéti szertartásainak ismertetése. — A címlevél hátán kezdődik *Jacobi Jaspari Dani Cimabri Arhusensis, publici lectoris Graeci in libellum hunc Bartholomaei Hungari sui amicus.* című vers, amelyet az alábbi címűek követnek még: *Jacobus Sylvius lectori — In libellum Bartholomaei Georgii P. H. — Aliud ed eundem.* A szerző *Lovanii Idibus Mart.* keltezésű ajánlásának címzettje: *Philippo de Lespinoz, praeposito ecclesiae collegiatae divae Pharaïldis Ganden.* A főrész első, terjedelmesebb részében Georgievits leírja élete sorát, amely a mohácsi csatavesztés utáni török fogságba kerülésétől számított 13 évet foglal magában. Ennek során jutott el Jeru-

²⁰ Így 1545-ben a RMK III. 368. a németországi Wormsban látott napvilágot.

²¹ APIANUS, Petrus: *Cosmographia.* — OSZK Ant. 4717(1), A₁b, C_{3a} és R₂b lapon.

²² SACROBOSCO, Joannes de: *Libellus de sphaera.* — OSZK Ant. 5536(2).

²³ *Bibliotheca Belgica IV.* Bruxelles 1964, p. 125.

²⁴ ROUZET, Anne: *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle.* Nieuwkoop 1975. 187.

²⁵ RMK III. 352. D_{1a} lap.

„D”-jelű ívéből valók. Az első levél egyetlen példányának alsó ötöde hiányzik. A második levélből — a fentivel nagyjából hasonló méretű csonkultsággal — két példány maradt fenn. A harmadik és hatodik, ill. negyedik és ötödik levél ma is két, összefüggő levélpárt alkot. Mind a hetedik, mind a nyolcadik levélből két-két példány került elő: a nyolcadik levél egyike alul csak sérült, a többi háromnak az alsó ötöde itt is hiányzik (2. ábra).

A laponként 25 sort tartalmazó szedés a márciustól októberig terjedő időszakra vonatkozó időjárési jóslásokat és csillagászati előrejelzéseket tartalmazza a következő fejezet-címekkel: [Március,] azaz böjt második havának napjai — A kikeletnek, avagy tavasznak idejéről — Április, azaz Szent György havának napjai — Május, azaz Pünkösöd havának napjai — Június, azaz Szent Iván havának napjai — A nyár időnek állapotjáról — Július, azaz Szent Jakab havának napjai — Augusztus, azaz Kisasszony havának napjai — Szeptember, azaz Szent Mihály havának napjai — Október, azaz Mindszent havának napjai.

A prognosztikon szövegéből volt megállapítható az esztendő, amelyre az készült. Augusztus hónapnál ugyanis a következő olvasható: *Az embolismusnak teljes volta leszen aug. 15. napján, mely negyednek ideje, noha főképpen tiszta leszen, de amellet esős is leszen. És ebben, a hónap teljes voltában leszen a második eclipsis, vagy a Holdnak elhomályosodása.*³⁰ Amint ezt Ponori Thewrewk Aurél csillagász megállapítani szíves volt, az összes adat az 1570. esztendőre illik. Ekkor volt február 20-án az első és augusztus 15-én pedig az említett, második holdfogyatkozás. A holdjárás más adata is³¹ megerősíti az 1570. évre történő meghatározást.

Ezek szerint igen korai, magyar nyelvű kalendárium töredéke került tehát elő. Az ilyen kiadványok sorát a Bécsben nyomtatottak kezdték meg: az 1558-ra szőlőről csupán korabeli feljegyzés tanúskodik,³² míg az 1561-re készültből már töredék is került elő.³³ Az 1562. esztendő magyar kalendárium végén csonka unikumának sorsa a második világháborút követően ismeretlen.³⁴ E bécsi, meglehetősen hiányos és szinte csak nyomokban fennmaradt sorozatokat időrendben a kolozsvári követi. Az 1569. esztendőre Heltai Gáspár műhelyében készült kalendárium töredékét a múlt század végén ugyancsak kötetátlából áztatták ki, de ennek sajnos időközben nyomaveszett.³⁵ A következő kolozsvári naptár, amelyből a címlaptól eltekintve teljes példány is fennmaradt, az 1573. esztendőre szól.³⁶

Az ezzel történt összevetés alapján megállapítható volt, hogy az 1570. évre készült prognosztikon azonos betűtípusokkal, tehát ugyancsak a kolozsvári Heltai-műhelyben készült. Azonban a prognosztikon szövegelrendezése, de főleg tipográfiai beosztása eltérő a két nyomtatványban. Az 1570. éviben, amint erről már szó esett, öntött levélkékből kialakított keret övezi a laponként 25 sorból álló szöveget, míg az 1573. éviben ilyen keret nem található, és így a szedéstükör 27 sort tartalmaz.

Összefoglalóan megállapítható, hogy előkerült a példányból ismeretes legrégebb, magyar nyelvű, hazai kalendárium, amelynek alapján jogosnak tűnik annak feltételezése, hogy 1569 és 1573 között nem csak az ismertetett 1570., de a közbeeső 1571. és 1572. évre is készült ilyen kiadvány a kolozsvári nyomdában, hiszen ennek tevékenységében e korokban semmilyen törés sem volt.

³⁰ D₂a lap.

³¹ A telihold május 19-én volt: D₄a: *Júniusnak teljes volta leszen május 19. napján.*

³² RMNy 137.

³³ RMNy 159.

³⁴ RMNy 165.

³⁵ RMNy 257.

³⁶ RMNy 315.

S 272A

[1—2] [KALENDÁRIUM és prognosztikon az 1570. esztendőre.] [Kolozsvár 1569 Heltai.]

[A—C] D⁸ + ? = [32 + ?] fol. — 8°

S 289A

<Kalendárium és prognosztikon az 1571. eszteudőre. Kolozsvár 1570 Heltai.>

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

S 305A

<Kalendárium és prognosztikon az 1572. esztendőre. Kolozsvár 1571 Heltai.>

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

* * *

A debreceni naptárak sorában az 1600—1604. évekre szólók feltételezésére az RMNy az alábbi indoklással nem vállalkozott:

„A magyar országgyűlés 1599. évi 45. törvénycikke súlyos pénzbírság terhe alatt megtiltotta, a régi naptár használatát. Debrecen mint református város pedig bizonyára vonakodott az újat elfogadni, és így lehetséges, hogy ott 1599-től több éven át nem nyomtattak naptárt. Talán ezzel magyarázható, hogy ez után az 1599-re szóló naptár után a sorozat következő ismert tagja csak az 1605-re kiadott kalendárium (OSZK RMK I 397a).”³⁷

Ez a tartózkodó magatartás túlságosan óvatosnak bizonyult, mert időközben a nyomdai kiállítás alapján sikerült kétségtelenül megállapítanom, hogy az 1603-ra szóló és korábban hely nélkülént regisztrált kalendárium³⁸ Debrecenben készült. Ezzel e város naptárainak sorozatában a hiány mindössze három évre³⁹ szűkült. Az 1606—1615 közötti tíz esztendőből is csupán háromból⁴⁰ maradt fenn töredék, ill. példány, míg hetet csak ki lehetett következtetni.

Azonban mind itt, mind a korábbi évek ma hiányzó debreceni naptárjai joggal feltételezhetők, mert a fentiekben hivatkozott országgyűlési törvénycikk az ún királyi Magyar országra vonatkozott. Debrecen városa e területrés, a török hódoltság és az erdélyi fejedelemség érintkezéspontján Erdélyhez húzott. De már ott is az 1591. esztendőől kötelezően bevezették az új-naptár használatát.⁴¹ A régi naptár használatának teljes megszűnésére azonban a hazai protestánsok körében csak 1700 tájt került sor. (Így a neves lőcsei kalendárium utoljára az 1700. esztendőre közölt még ó-naptárat.)⁴² Az általuk előállított és használt kalendáriumok a 17. században már az új-naptáron alapultak, de a lapszélén, kisebb terjedelemben — de azért még a címben is — feltüntették az ó-naptárt. Ilyen megoldás mind a királyi Magyarországon, mind Erdélyben a hivatalos fórumok által elfogadott és a nyomdász gyakorlatban általánosan elterjedt volt.

A debreceni kalendáriumok közül időrendben az első, amely példányban is fennmaradt, az 1593. esztendőre készült.⁴³ Ez, és ettől kezdve valamennyi a 16. században az ó-naptár mellett feltüntette az újat is, így az 1598.⁴⁴ és 1599.⁴⁵ évi. Valószínű azonban, hogy a 16. századi gyakorlattól eltérve és a korábbi sorrendet felcserélve, amely egyben értékrend is

³⁷ RMNy 831.

³⁸ Erdélyi Múzeum 1906. 40. — Köblös Zoltán.

³⁹ 1600, 1601. és 1602.

⁴⁰ 1608, 1610. és 1613.

⁴¹ KNAUZ Nándor: *Kortan.* Bp. 1876, 31.

⁴² RMK I. 1565.

⁴³ RMNy 680.

⁴⁴ RMNy 800.

⁴⁵ RMNy 831.

kalendáriumok már az új-naptár szerint készültek, és csak kiegészítésül közölték a régit. Az 1599. évi hivatalos rendelkezések tehát nem akadályozták a debreceni kalendáriumok megjelentetését, hanem ezek feltehetően ettől kezdve nem az ó-, hanem az új-naptárat vették alapul, de emellett továbbra is közölték a régi időszámítást.⁴⁶

Összefoglalóan megállapítható, hogy az abban az időben folyamatosan működött debreceni nyomdában mind az 1600., mind az 1601. esztendőre készült kalendárium. A két, még a 16. században nyomtathatott kiadványnak bibliográfiai regisztrálása a következő:
S 855A

<Kalendárium és praktika az 1600. esztendőre. Debrecen 1599 Rheda. >

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

S 864A

<Kalendárium és praktika az 1601. esztendőre. Debrecen 1600 Rheda. >

A naptársorozat többi tagja alapján feltételezhető. — Naptár és prognosztikon.

BORSA GEDEON

⁴⁶ Érdekes a kétféle időszámításnak megfigyelése az 1627. évi debreceni kalendárium-ban (RMK I. 561. — MKsz 1911.155. — SZTRIPSKY I. 1908a). Ebben az esztendőben ugyanis, a címlap hátán olvasható magyarázat szerint, a húsvét mind az új-, mind az ó-naptár számítása szerint ugyanarra a vasárnapra esett. A ki nem mondott, de megvalósult következménye ennek azután az lett, hogy ez a debreceni kalendárium — a korábbi és későbbi évtizedek gyakorlatától eltérően, szinte egyedülálló módon — csak az új-naptár adatait közölte és a régiét nem. Ebből kiderül, hogy a naptár használói számára nem a napok számában mutatkozó, akkoriban tíz napos különbség volt a lényeges, hanem a változó ünnepeknek a húsvét kiszámításához igazodó rendszerében mutatkozó eltérés.